

Р.П. Олійничук
кандидат юридичних наук
(Тернопільський національний
економічний університет)

УДК 343.34

ГЕНЕЗИС ВІТЧИЗНЯНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ГРУПОВЕ ПОРУШЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ В ДОРЕВОЛЮЦІЙНОМУ ПЕРІОДІ

Проаналізовано законодавчі акти дореволюційного періоду щодо групового порушення громадського порядку. Визначено особливості відповідальності за групове порушення громадського порядку у дореволюційному періоді.

***Ключові слова:** громадський порядок, групове порушення громадського порядку, історичний розвиток відповідальності за групове порушення громадського порядку.*

Проанализированы законодательные акты дореволюционного периода относительно группового нарушения общественного порядка. Определены особенности ответственности за групповое нарушение общественного порядка в дореволюционном периоде.

***Ключевые слова:** общественный порядок, групповое нарушение общественного порядка, историческое развитие ответственности за групповое нарушение общественного порядка.*

The legislative acts of pre-revolution period in relation to a group public nuisance are analyzed. The features of responsibility for a group public nuisance in pre-revolution period are certain.

***Keywords:** public peace, group public nuisance, historical development of responsibility for the group public nuisance.*

Постановка проблеми. При проведенні масових політичних, розважальних, спортивних заходів значно збільшується ймовірність групового порушення громадського порядку, кримінальна відповідальність за яке передбачена ст. 293 Кримінального кодексу України [9]. Тому актуальним є дослідження даної правової норми, особливо у контексті забезпечення безпеки та правопорядку під час проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу відповідно до чинної Концепції (розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2008 р. № 1244).

Вивчення сучасної норми про відповідальність за групове порушення громадського порядку потребує огляду історичного аспекту її формування з метою врахування законодавчого досвіду попередніх періодів, правового наступництва та розробки можливих шляхів вдо-

сконалення. Адже, як слушно зазначає О.Ф. Кістяківський, "...лише історія може дати пояснення причин як сучасного стану кримінального права, так і стану його в попередні періоди" [5, с. 10].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Результати наших досліджень дозволили зробити висновок, що генезису кримінальної відповідальності присвячені праці В.К. Грищука, М.Й. Коржанського, П.Л. Фріса. На наш погляд, є слушною думка професора В.К. Грищука, який зазначає, що історія української кримінально-правової науки залишається зовсім невивченою [2, с. 8]. Професор М.Й. Коржанський висловив більш радикальну думку: "...історія кримінального законодавства України дуже бідна, її майже немає" [8, с. 8]. Однак це не завадило шановному вченому визначити періоди розвитку вітчизняного кримінального права, що пов'язані з дією окремих історичних правових пам'яток минулого: Руської Правди, Статуту князівства Литовського, Зерцала Саксонського, Магдебурзького права, акту "Порядок", Прав та установ Малої Росії, КК УРСР 1922, 1927 і КК УРСР 1960 рр. тощо.

Ця проблема ускладнюється й тим, що, як справедливо зазначив П.Л. Фріс, у юридичній літературі відсутні спеціальні дослідження історії вітчизняної (української) кримінально-правової політики, а отже, й історії вітчизняного кримінального законодавства, тому науковцям значною мірою слід звертатися до джерел російського походження [20, с. 65].

До викладеного необхідно додати, що проблема історичного розвитку відповідальності за групове порушення громадського порядку зовсім не була предметом монографічного дослідження у сучасній вітчизняній кримінально-правовій науці. Такий стан є фактором, що актуалізує дослідження генезису вітчизняного кримінального законодавства про відповідальність за групове порушення громадського порядку, особливо у дореволюційному періоді.

Метою даної статті є аналіз історичних аспектів формування відповідальності за групове порушення громадського порядку у вітчизняному законодавстві для врахування законодавчого досвіду попередніх років.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першу згадку про певні групові дії, які були спрямовані на порушення громадського порядку, можна знайти у Новгородській судній грамоті XV ст. У ст. 6 вказаного нормативного акта заборонялося "наводити наводки", тобто спонукати юрбу до нападу на суд або на супротивника. "А истцу на истца наводки не наводит, ни на посадника... ни на иных судей", – вказувалося в статті. "А кто наведет наводку на посадника или на тысяцкого... или на иных судей, ино взять... на виноватом на боярине 50 рублев..." [14, с. 304].

Однак тут може виникнути обґрунтоване питання: яким чином ця правова пам'ятка минулого стосується національного законодавства?

Відповідь на це питання дає П.Л. Фріс, який вказує, що прийняття та визначення змісту цього акта "...проходило внаслідок впливу в т.ч. і українців, які мали великий вплив на органи влади у Росії, тобто вони були наслідком реалізації положень, вироблених українською кримінально-правовою політикою" [19, с. 103], які широко застосовувались на теренах України, були побудовані на її нормативній базі і у зв'язку з цим можуть правомірно розглядатись як частина українського кримінального законодавства.

Наступним документом, який викликає інтерес, є Судебник 1497 р. У ст. 9 вказаного нормативного акта визначені особливо небезпечні злочини проти держави й церкви, а також діяння, які вчиняються феодално залежним населенням проти своїх панів: "А государскому убойце и коромолнику, церковному татю и головному, и подымщику, и зажигалнику, ведомому лихому человеку живота не дати, казнити его смертною казною" [1, с. 352]. Як відомо, Судебник 1497 р. не розкривав зміст визначених у тексті понять [3, с. 17]. Тому в теорії права щодо цього залишаються дискусійними тлумачення окремих понять та складів злочинів. Так, у дореволюційній історичній науці термін "подымщик" трактувався переважно як палій будинку, двору, житлового приміщення, на відміну від палія укріплень міста – "зажигалника". Висловлювалися й інші точки зору.

Так, І.І. Срезневський, ґрунтуючись на текстах літописних звісток, що належать до XV ст., пов'язує слово "подымщик" зі значеннями дієслова "подымати" – піднімати, озброювати, збуджувати. На думку науковця, "подымщиком" відповідно до ст. 9 Судебника 1497 р. є особа, що піднімає, збуджує когось (населення або його частину) проти основ правопорядку [1, с. 275]. Тобто з певною умовністю можна віднести вказану статтю до правових норм, що встановлювали кримінальну відповідальність за дії, подібні до групового порушення громадського порядку.

Особливої уваги заслуговує правова система національної української козацької держави, яка була створена внаслідок визвольної війни українського народу 1648–1654 рр. Як відомо, ця правова система базувалася на нормах звичаєвого права, нормах Польсько-Литовських статутів (за винятком Слобожанщини, де мали вплив російські закони, хоча і там певною мірою застосовувались норми польсько-литовського законодавства) [19, с. 106-107]. На думку П.Л. Фріса, за нормами тих часів до дій, що порушували громадський порядок, належали: "...бійка, лайка та інша такого роду поведінка" [19, с. 110]. Тобто відповідальність за групове порушення громадського порядку в законодавстві та "козацькому праві" взагалі не визначалася. На нашу думку, це пояснюється високим розвитком демократії в козацькій державі.

В історико-правовому дослідженні особливе місце займає Артикули військовий 1715 р. Петра I, який відіграв важливу роль у розвитку руського кримінального та кримінально-процесуального законодавства.

У теорії кримінального права науковці, аналізуючи вказаний нормативний акт, звертають увагу на те, що покарання за злочини, які посягають на громадський порядок, були значно пом'якшені порівняно із західноєвропейським законодавством. Останнє, як правило, передбачало за ці злочини смертну кару, яка здійснювалася способами, що завдавали найбільших мук [6, с. 45].

Була встановлена відповідальність за такі посягання на владу, як бунт і збурювання. Відповідно до Арт. 133 до них прирівнювалися “непристойные подозрительные сходбища”, хоча і не заради злочинних цілей, просто різного роду “собрания ... для советов каких-нибудь или челобитья”, а також подачі колективного прохання. Як бунтівників карали військовослужбовців, які відмовлялися виконувати свої обов'язки через несплату їм заробітної плати (Арт. 68). Винні каралися на місці, особливо якщо була небезпека, що такі “непристойности расширятся” (Арт. 137). “Пушин” винуватці або “виселицею”, недонесення – висланням або тілесним покаранням (Арт. 135 та 136) [13, с. 352, 379]. Тобто законодавство жорстко карало будь-які групові прояви не тільки проти органів державної влади, але й які мали форму вираження певних законних вимог людей.

Одним з перших фундаментальних актів у дореволюційній Росії, що регламентують питання, пов'язані із вчиненням групових порушень громадського порядку, є Устав Благочіння, або Поліцейський, від 8 квітня 1782 р., який передбачає відповідальність за “учинение сходбища, скопа” [3, с. 17]. У ст. 272 Уставу зазначається: “Кто учинит сходбище подозрительное либо скоп, либо взлом оград, либо насильное завладение недвижимого имения, того имать под стражу и отослать к суду” [3, с. 18].

У тексті Уставу не розкривається зміст понять “сходбище” і “скоп”, оскільки, очевидно, мається на увазі вчинення будь-яких дій натовпом. Звернення до словників російської мови свідчить, що “скопище” означає “натовп”, “збіговисько”, “всі разом”, “спільно” [3, с. 19].

У теорії кримінального права на початку XIX століття “скопище” визначається як “...публічне скупчення багатьох осіб у явному намірі захищати об'єднаними силами свою приватну волю проти оголошеної державної волі. ... На накази керівництва розійтися по своїх будинках вони залишаються на місці зібраними й нерозлучними” [18, с. 42].

У відповідних коментарях редакційної комісії до проекту Уложення 1885 р. було зазначено, що під “скопищем” слід розуміти “...об'єднання низки загальних дій або заради загальної мети більш-менш значного числа осіб. ... Поняття множини осіб не може бути визначено будь-

якими ознаками, особливо притаманними закону, особливо з точністю визначеним найменшим числом учасників, а встановлюється за обставинами у кожній конкретній ситуації, дуже часто навіть залежно від місця зібрання Зібрання утворюється з осіб, що не тільки безпосередньо перебувають у натовпі, але й причетні до нього словом або дією: число інших осіб, які тільки присутні при таких діях натовпу (глядачів), у розрахунок не береться. ... Створення такого зібрання, як правило, не припускає будь-яких підготовчих дій: зібрання формується відразу на місці з натовпу, що зібрався з будь-якого приводу; на це вказує й саме найменування “скопище”, “скопъ”, тобто випадків непередбаченого скупчення людей, об’єднаних загальною метою” [17, с. 267]. Крім цього, були визначені й ознаки “скопища”:

- 1) єдність мети, об’єднання ряду загальних цілей або загальних дій, чим зібрання відрізняється від простого натовпу;
- 2) більш-менш значне число учасників;
- 3) як правило, для караності зібрання необхідно довести, що воно мало здатність до неконтрольованого збільшення [17, с. 267].

Ці ознаки вказувалися й у матеріалах судової практики тих часів [3, с. 267]. Наприклад, в одній із кримінальних справ про аграрні заворушення сенат у своєму рішенні вказав: “... злочин був вчинений натовпом селян у кілька сотень людей, тобто зібранням, об’єднаним силами, зібрання це було публічним, тому що воно із села Луциковки рухалося шляхом загального користування й кожний бажаючий цілком доступно міг приєднатися до цього зібрання” [12, с. 267].

Аналіз цього періоду розвитку кримінальної відповідальності за групове порушення громадського порядку свідчить про вибіркочну регламентацію окремих проявів групового порушення громадського порядку.

Новим етапом формування українського кримінального права в його сучасному розумінні став 1832 р. [15, с. 51]. З точки зору кодифікаційної техніки, як стверджують О.М. Костенко та О.О. Кваша, Книга перша 1-го тому Зводу законів 1832 р. – Уголовне уложення – була першим в історії Росії та України Кримінальним кодексом, який складався із Загальної та Особливої частин, що поділялися на розділи, глави та статті [7, с. 9]. На підставі законодавчих виправлень і доповнень цей нормативний акт трансформувалася в “Уложення про покарання уголовні та виправні” 1845 р.

Відповідно до Уголовного уложення Зводу законів 1832 р. поняття “бунт” визначалося як “восстание скопом или заговором многих поданных против Верховной власти”. До бунту були віднесені й заворушення, що не мали такої мети, однак “...результатом которых явилось потрясение коренных, основных учреждений государства” [3, с. 22].

Відповідні норми про відповідальність за злочини проти громадського порядку одержали подальший значний розвиток у таких законода-

вчих збірниках: Уложення про покарання уголовні та виправні 1845 р. (у ред. 1857 р. та 1885 р.); Устав про покарання, що накладаються мировими судьями 1864 р.; Уголовне Уложення 1903 р. Тому цілком справедливою є теза П.В. Помазкова стосовно того, що розгорнута система норм про відповідальність за порушення громадського порядку сформувалася лише наприкінці XIX– початку XX століття [11, с. 11].

В Уложенні 1845 р. у першому відділенні “Про бунт проти влади Верховної” глави другої третього розділу “Про державні злочини” передбачалася відповідальність за повстання “скопом” та змову проти Государя та держави (ст. 249). У розділі 4 “Про злочини та проступки проти порядку управління” були включені норми, що передбачали відповідальність за групові форми “опору розпорядженням уряду та непокору владі”. Так, у ст. 263 Уложення встановлювалося покарання за “...явное против властей правительством установленных восстание с намерением или воспрепятствовать обнародованию Высочайших указов, манифестов, законов или других постановлений правительства, или не допустит их исполнение, или принудит эти власти к чему-либо несогласному с их долгом, если противодействие такого рода произведено вооруженными людьми или сопровождается насилием или беспорядками. Если противодействие такого рода совершено хотя невооруженными людьми, однако с явным насилием и беспорядками, или же напротив вооруженными, хотя и без явного с их стороны насилия”, то відповідальність наступала за ст. 264 Уложення. За ст. 265 Уложення була передбачена відповідальність, якщо цей злочин був вчинений “...невооруженными людьми и без явных насильственных с их стороны действий, но однако же, для восстановления порядка начальству было необходимо прибегнуть к необыкновенным мерам усмирения” [4, с. 242]. У ст. 266 Уложення було встановлено правило, відповідно до якого покарання, передбачене у ст.ст. 263–265, застосовувалося лише до основних виконавців, коли злочин був вчинений без попередньої змови з іншими співучасниками, або ж до організаторів чи підбурювачів, коли на це вони давали попередню згоду. Виконавці, співучасники та пособники зазнавали покарання у випадках, зазначених у ст.ст. 263 і 264 Уложення [4, с. 245].

Вперше в історії розвитку вітчизняного законодавства в ст. 290 Уложення була передбачена можливість звільнення від покарання тих учасників групових дій, які на заклики керівництва й органів влади відмовилися від своїх намірів й залишили місце події. Подібна кримінально-правова норма, що заохочує відмову від такої подальшої злочинної поведінки, передбачена й у кримінальних кодексах окремих зарубіжних країн.

На нашу думку, саме ст. 265 Уложення передбачала відповідальність за дії, подібні сучасному груповому порушенню громадському порядку.

Устав про покарання, що накладаються мировими судьями,

1864 р. у Главі другій “Про проступки проти порядку управління” містив норми, які встановлювали відповідальність за порушення громадського порядку значною групою осіб. Так, ч. 2 ст. 30 Уставу передбачала відповідальність за невиконання законних вимог поліцейських, а також волосних або сільських начальників при виконанні ними посадових обов’язків при значному скупченні людей. У Главі третій Уставу “Про проступки проти благочиння, порядку та спокою” передбачалася відповідальність за різні види порушення порядку під час богослужіння та за порушення порядку та спокою в громадських місцях. Наприклад, за ч. 1 ст. 38 Уставу відповідальність наставала за порушення тиші, сварку, бійку або інше бешкетування в громадських місцях. Якщо в цих порушеннях брала участь група людей, яка не розійшлася на вимогу поліції, то більш сувора відповідальність передбачалася за ч. 2 ст. 38, а якщо довелося припинити порушення громадського порядку силою без застосування зброї, то більш суворе покарання встановлювалося у ч. 3 ст. 38 Уставу.

У Кримінальному Уложенні 1903 р. існували норми, які передбачали відповідальність за злочини проти громадського порядку, що були вчинені як одноосібно, так і значною кількістю осіб (натовпом) [11, с. 13]. Наприклад, відповідно до Глави 2 “Про порушення постанов, що охороняють віру”, у ст. 75, передбачалася відповідальність особи за вчинення подібного правопорушення – шум або інше бешкетування, вчинені в церкві, каплиці або якщо це перешкоджає відправленню християнського богослужіння. Крім цього, в Главі 5 “Про смуту” у ст. 120 встановлювалася відповідальність за незалишення публічного зібрання після того, як поліцейська влада вимагала, щоб це зібрання розійшлося [16].

Судова практика свідчить, що причинами групових дій, які порушують громадський порядок, у ті часи були: суперечки щодо землекористування; вбивство охоронцем селянина, який скопив траву в панському лісі; різні економічні стосунки; вимоги щодо підвищення заробітної плати [3, с. 28].

Після подій 1905 р. законодавець вирішив доповнити Главу п’яту “Про смуту” новими нормами. Так, відповідно до Зводу законів 1909 р., ч. 1 ст. 121 передбачала покарання за “...неуважение Верховной власти или порицание установленных законами образа правления или порядка наследия Престола, или заявитъ сочувствие бунту или измене, или иному лицу, учинившему бунтовщическое или изменническое деяние или учению, стремящемуся к насильственному разрушению существующего в государстве общественного строя, или последователю такого учения”. Відповідно до ч. 2 ст. 121 Зводу законів була передбачена відповідальність й тих, хто організував або підбуривав до організації такого зібрання, а також його учасників.

У період з 1905 до 1917 року під час економічної й політичної кризи в країні спостерігалось значне зростання всіх видів правопорушень, відбувалися все більше зовні невмотивовані, безглузді злочини, нерідко тяжкі за наслідками, які згодом отримали назву “хуліганство” [10, с. 57], що зумовлювало необхідність перегляду та удосконалення правових норм щодо кримінальної відповідальності за групове порушення громадського порядку.

Висновки. На підставі проведеного аналізу історичного розвитку відповідальності за групове порушення громадського порядку у дореволюційному періоді можна дійти висновку, що протягом усієї історії розвитку вітчизняного законодавства в ньому існували норми, що передбачали відповідальність за різні порушення громадського порядку. Без вивчення та аналізу історичного аспекту будь-якої проблематики неможливо зробити адекватні висновки щодо майбутнього розвитку та тенденції будь-якого явища, що передбачено різноманітними соціальними законами та закономірностями соціального життя. Перспективи подальших наукових досліджень полягають у з'ясуванні особливостей історичного розвитку вітчизняного кримінального законодавства про відповідальність за групове порушення громадського порядку у післяреволюційному періоді.

Бібліографічні посилання

1. *Владимирский-Буданов М.Ф.* Обзор истории русского права. – Изд. 5-е, доп. – СПб–Киев, 1907.
2. *Гришук В.К.* Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії методології. – Львів, 1992.
3. *Ильясов А.З.* Уголовно-правовые и криминологические проблемы массовых беспорядков: Дис. ... канд. юрид. наук. – Махачкала, 1999.
4. История советского уголовного права / А.А. Герцензон, Ш.С. Грингауз, Н.Д. Дурманов, М.М. Исаев, Б.С. Утевский. – М., 1948.
5. *Кистяковский А.Ф.* Элементарный учебник общего уголовного права с подробным изложением начал русского уголовного законодательства. – К., 1882.
6. *Копотун І.М.* Громадський порядок як об'єкт кримінально-правової охорони: Дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2008.
7. *Костенко О.М., Кваша О.О.* Розвиток кримінально-правових ідей в Україні з кінця XVIII до початку XX століття // Антологія української юридичної думки: В 10 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. – Т. 7: Кримінальне право. Кримінальний процес / Упоряд.: О.М. Костенко, О.О. Кваша; Відп. ред. О.М. Костенко. – К., 2004. – С. 8–45.
8. Кримінальне право і законодавство України. Загальна частина: Курс лекцій / За ред. М.Й. Коржанського. – К., 2001.
9. Кримінальний кодекс України: Чинне законодавство зі змінами та доп. станом на 1 лютого 2009 р. – К., 2009.
10. *Куц Н.Т.* Преступления против общественного порядка и общественной безопасности. – К., 1974.
11. *Помазков П.В.* Борьба с преступлениями против общественного порядка: Дис. ... канд. юрид. наук. – Ростов/нД, 2004.
12. Право. Еженедельная юридическая газета. – 1898–1917. – 1906. – № 16. – С. 1481–1483.

13. Российское законодательство X–XX веков: В 9 т. / Под общ. ред. О.И. Чистякова. – М., 1984. – Т. 4: Законодательство периода становления абсолютизма. – 1986.
14. Российское законодательство X–XX вв.: В 9 т. / Отв. ред. тома В.А. Янин ; Под общ. ред. О.И. Чистякова. – М., 1984. – Т. 1: Законодательство Древней Руси. – 1984.
15. Савченко А.В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки: Дис. ... д-ра юрид. наук. – К., 2007.
16. Уголовное уложение 1903 года. Неофициальное издание. – СПб., 1903. – CLXXII.
17. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года. – 6-е изд., пересмотр. и доп. – СПб., 1889.
18. Фейербах П.И. Уголовное право / Пер. с нем. – СПб., 1810–1827. – Кн. 2: Содержащая положительную или особенную часть уголовного права, 1810.
19. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика України: Дис. ... д-ра юрид. наук. – К., 2005.
20. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. – К., 2005.

Надійшла до редакції 09.08.2011

О.В. Шамара

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
(Національна академія СБ України)

УДК 343.32

ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИНУ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Здійснено спробу визначити поняття злочину проти основ національної безпеки України.

Ключові слова: національна безпека, злочин, кримінальне право України.

Осуществляется попытка определить понятие преступления против основ национальной безопасности Украины.

Ключевые слова: национальная безопасность, преступление, уголовное право Украины.

In the article there is an attempt to define the concept of crimes against national security of Ukraine.

Keywords: national security, crime, criminal law.

Постановка проблеми. Національна безпека характеризує стан нації як цілісної системи, що містить суспільні відносини й суспільну свідомість, інститути суспільства та їхню діяльність, які сприяють або заважають реалізації національних інтересів у конкретній історично створеній ситуації.

Започаткування категорії «національна безпека» зазвичай пов'я-